

## Eesti, USA ja Versailles' süsteem: ideedest ning lepingutest

EERO MEDIJAINEN

**Kokkuvõte.** Pariisi rahukonverentsil 1919. aastal koostatud rahulepinguid ning sel ajal kujunenud rahvusvahelisi suhteid peetakse uue süsteemi loomiseks. Süsteem kui selline koosnes mitmest komponendist. Enesemääramise põhimõte, Rahvasteliidu loomine ja uus diplomaatia (tunnustamise poliitika) olid kolm olulisemat, mis kindlasti Eesti iseseisvumist ja hilisemat ajalugu mõjutasid. 1921. aastaks oli selge, et unistus uuest korrast (süsteemist) ei teostu ja võis veel loota, et alanud on üleminek ühelt jõudude tasakaalult teisele. Eestit ei saa pidada süsteemi osaks. Kui jätkuvalt uskuda uue süsteemi või korra kuvandisse, mis Esimese maailmasõja järel maailmas kujunes, siis tuleks tunnistada, et neid süsteeme tekkis mitu või oli Versailles' süsteem nii fragmentaarne, et tervikust rääkida ei ole asjakohane.

**Märksõnad:** Eesti tunnustamine, Versailles' süsteem, rahvusvaheline kord, Wilson

### Sissejuhatus

Koos Esimese maailmasõja lõpuga pandi Poolas, Tšehhoslovakkias ja Jugoslaavias äride vaateakendele, kuulutustulpadele ja mujale avalikesse kohtadesse Ameerika Ühendriikide presidendi Woodrow Wilsoni portree. Hiljem anti neis maades Wilsoni nimi raudteejaamadele, tänavatele ja asutustele ning püstitati tema auks monumente. Wilson ise neid maid kunagi ei külastanud ja oli sellisest populaarsusest isegi häiritud. Teise maailmasõja järel koristati niisugused austusavaldused ära ja asemele kerkisid teistsugused sümbolid. Kesk-Euroopa riikides tõsteti Wilsoni nimi uuesti ausse pärast 1991. aastat. Eestisse Wilsoni kujusid ega muid märke temast teadaolevalt ei pandud. Mõned ajaloolased on küll tõmmanud paralleele kunagise Wilsoni poliitika ja Balti riikide taasiseseisvumise vahele, rõhutades külma sõja edukalt lõpule viinud presidentide teeneid.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> O. Arens. United States Policy toward Estonia and the Baltic States 1918–1920 and 1989–1991. – Ajalooline Ajakiri 2016/3–4(157–158), lk 347–368.

Tallinnas on mälestustahvliga meenutatud hoopis Boriss Jeltsini osa Eesti riigi tunnustamises. Selle põhjus ei olnud ainult arusaamas, et Eesti taasiseseisvumine oli veelgi suurem ime kui kunagine omariikluse sünn, mistõttu tuli Jeltsinit rohkem meele pida kui USA president. Vastupidi, nüüdseks on Eesti välispoliitikas keske koha hõivanud Ameerika Ühendriigid, sealt pärinevaid ideid ja väärtusi peetakse meil ülitähtsateks või isegi eluliselt olulisteks.

## Kas Eesti oli osa Versailles' süsteemist?

Esimese maailmasõja järel toimusid rahvusvahelistes suhetes, õigus- ja käitumisnormides ning tavades mitmed olulised muutused. Neid üldistades võime rääkida koguni uue perioodi algusest ühiskonna ajaloos. Keskseks tõusis esile Pariisi rahukonverentsil saavutatud ning selle järelmõju. Sageli kinnitatakse, et Pariisis rajati uus süsteem. Süsteem kui selline koosnes mitmest komponendist. Järgnevalt keskendun mõnele ideele, mida seostatakse Ameerika Ühendriikide presidendi Wilsoniga ja peetakse Versailles' süsteemi osaks. Neist kaks tähtsamat, mis kindlasti mõjutasid ka Eesti ajalugu, olid rahvaste enesemääramise põhimõte ja Rahvasteliidu loomine.

Paljud uurijad ja poliitikud on rohkem kui saja aasta jooksul korduvalt kinnitanud Wilsoni ideede ja väärtuste mõju rahvusvahelistele suhetele ning kogu maailma poliitikale. Seepärast kaheldakse harva selles, kas uus rahvusvaheliste suhete süsteem ikka omandas universaalse tähenduse ja hõlmas kõiki neid tegijaid, keda nimetatakse uue süsteemi osaks. Eesti uurijad on siiski viidanud, et Versailles' rahuleping ja näiteks Tartu rahuleping võivad kuuluda üsna erinevatesse kategooriatesse. Seda arvamust kinnitasid Tartu rahulepingu kaas-aegsed ise ja sama teevad lepingu osatähtsuse praegusaegsed hindajad.<sup>2</sup>

Artikkel vaatleb lähemalt seoseid Eesti ja rahvaste enesemääramise printsiibi, aga ka tunnustamise kui diplomaatia uue vahendi ning Eesti ja süsteemi suurimaks saavutuseks peetava Rahvasteliidu vahel. Seda on keeruline teha Pariisi rahukonverentsil peatumata, kuigi Eesti sellel riigina ametlikult ei osalenud.

Ideed vajavad püsimiseks kirjapanemist. Mitmed Wilsoni ideed jäid püsima tänu Esimese maailmasõja lõpetanud lepingutele. Need ei läinud kirja sõnasõnalt, lepingud ja nende valmimist saatnud tõekspidamised andsid edasi ideede ja veendumuste mõtet. Lepingud võivad moodustada terviku ja mõjutada teisigi

---

<sup>2</sup> H. Kalmo. Enesemääramise paleus ja pragmaatika: Tartu *versus* Pariis. – Ajalooline Ajakiri 2020/3–4(173–174), lk 243–301.

peale otseste osaliste. Selliseid väärtusi ja ideid fikseerivaid lepingute kobaraid võib nimetada ka süsteemiks. Pärast Esimest maailmasõda sõlmitud rahu-lepingud moodustasid terviku, sisaldades kümneid ühetaolisi punkte, ning need valmisid sarnaste põhimõtete alusel ja isegi samade tegijate toel. Tegemist ei ole ainulaadse nähtusega, suurte konfliktide järel sõlmitud lepingute puhul on täheldatud sarnaseid võtteid.<sup>3</sup> 1919. aasta rahukonverents korraldati Napoleoni sõdade järgse kogemuse eeskujul ja pärast Teist maailmasõda meenutati eelmist rahukonverentsi Pariisis.

Lepingud võivad sisaldada eelnevaid saavutusi ka kaudselt, kandes edasi vaid varasemat ideed. Nii Versailles' rahulepingu kui ka näiteks mõni aasta hiljem valminud Genfi protokoll (1924), Locarno lepingute (1925) ning Briand'i-Kelloggi pakti (1928) sõlmimist toetasid Haagi rahukonverentsidel (1899 ja 1907) koostatud dokumentide kavad. Rahvusvaheline Kohus ja vahekohtu kasutamine konfliktide puhul, isegi sõja keelustamise ideed olid välja töötatud hoopis varem, kui need ideed lepinguteks vormistati. Legaalsuse põhimõte ehk valmisolek sõlmida lepinguid ning neid ja seadusi täita seostus lääneliku tsivilisatsiooniga.<sup>4</sup> Eesti püüdis iseseisvumise ajal leida oma kohta selles süsteemis. Paraku ei kulgenud kõik päris plaani järgi. Käesolev artikkel lähtub hüpoteesist, et uus rahvusvaheliste suhete süsteem ei eeldanud Eesti-suguse väikeriigi rajamist ja pigem peeti sellise riigi teket süsteemi stabiilsusele ohtlikuks. Vähemalt Ameerika Ühnedriikide valitsus ei pooldanud Eesti iseseisvumist, kuigi president Wilsoni poliitika osaks peetavad printsiibid tundusid olevat universaalsed.

## Eesti ja Wilsoni enesemääramise idee

Viimase saja aasta jooksul on otsitud neid algeid, millele toetusid Woodrow Wilsoni ideed ja tema praktiline tegevus. Siinne artikkel ei keskendu enesemääramise idee jõudmisele Eestisse ega selle pragmaatilisele ärakasutamisele Tartu rahulepingu kujul. Rõhuasetus püsib pigem Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete arengul läbi tunnustuse saavutamise prisma.

<sup>3</sup> J. L. Richardson. *Crisis Diplomacy: The Great Powers since the Mid-Nineteenth Century*. Cambridge, New York 1994; J. G. Ikenberry. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton 2001, lk 139–141.

<sup>4</sup> B. A. Coates. *Legalist Empire: International Law and American Foreign Relations in the Early Twentieth Century*. New York 2016.

Kui president Wilson hakkas valmistuma teiseks ametiajaks ning USA tegi ettevalmistusi maailmasõtta astumiseks, pidas Wilson ühel järjekordsel kõnekoosolekul 27. mail 1916 vaid 12-minutilise kõne. Riigipea kinnitas oma esinemises senisest isolatsioonist väljumise kava, sest USA oli saanud paratamatult osaks maailmast ja teiste rahvaste huvid tundusid osana Ameerika omadest. Presidendi arvates kuulusid sinna kolm põhimõtet: esiteks, rahvaste õigus valida endale sobiv valitsus, teiseks väärisid väikesed riigid samasugust austust nagu suuredki ja kolmandaks oli maailmal õigus vabaneda rahu häirivatest segadustest (*disturbance*), mida tekitasid agressioon ning inimeste ja rahvaste õiguste eiramine. Tema sõnul ei taha ameeriklased ise sõjast midagi peale rahu, mille tagab ülemaailmne rahvaste ühendus (*universal association of nations*). Tema nägemuses pidi maailm vabanema vanast, jõudude tasakaalule suunatud reaalspoliitikast. See kõne hakkas tähistama pöördepunkti maailma ajaloos.<sup>5</sup>

Maailmasõda tõi kaasa palju pöördelisi sündmusi. Enne sõja puhkemist eksisteeris ligikaudu viiskümmend iseseisvat riiki. Sõja lõppemisel taotlesid kümned rahvused sama seisundit. Eesmärgini, iseseisvuseni jõudis tosinkond riiki, enamik neist Euroopas. Nende riikide kujunemist on sageli seostatud Wilsoni ja tema uue maailmapoliitikaga. Kaasaegsetele tähendas uudsus eelkõige propagandaloosungeid, mis töötati välja USA sõtta astumise õigustuseks. Eesmärgiks kuulutati soov muuta maailm demokraatiale ohutuks ja selle saavutamiseks pidid Ühendriigid minema sõtta, mis lõpetaks kõik sõjad. Hiljem on õigustatult kaheldud, milline loosungitest oli originaalne, Wilsoni enda või üldse Ameerika Ühendriikides sõnastatud. Mõndagi võeti üle Suurbritannia mõtlejatelt, sealhulgas uue, avatud, demokraatliku diplomaatia programm.<sup>6</sup> Veel enam sundisid uue diplomaatia loosungit kasutama sündmused Ida- ja Kesk-Euroopas, eriti Venemaal. Sealsete vasakpoolsete parteide programmidesse ilmusid nõudmised asendada salajane diplomaatia avalikuga, publitseerida salalepingud ning arvestada välispoliitikas rahvaste tahtega.<sup>7</sup>

Enesemääramise printsiibi tipptund saabus koos Esimese maailmasõja lõppemisega ja seostub tänini Wilsoni nimega, kuigi tema polnud kindlasti enesemääramise idee autor. Sõja võitjate suhtes tundus enesemääramise põhimõtet

<sup>5</sup> P. O'Toole. *The Moralists: Woodrow Wilson and the World He Made*. New York 2018, lk 205–206.

<sup>6</sup> T. J. Knock. *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*. New York 1992, lk 37.

<sup>7</sup> A. J. Mayer. *Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918*. New York 1970, lk 35.

keeruline rakendada. Seepärast ei tunnustatud esialgu Iirimaa ega ka Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuspüüdeid. Kahemõtteliseks jäi suhtumine Armeeniasse, sest armeenlased jagunesid Türgi ja Venemaa vahel ise kahte ossa. Võitnud riigid tundsid Armeeniale kaasa, aga tunnustust riigile ei antud. Wilsoni lubatud *de facto* tunnustus Armeeniale 1920. aasta aprillis tundus kaasaegsetele meeleheitliku sammuna, mis Armeeniat ei aidanud.<sup>8</sup> Üha selgema kuju võtsid aga paljude Briti ja Prantsuse impeeriumi rahvaste enesemääramise ja iseseisvuse taotlused.<sup>9</sup> Enamiku Aafrika rahvaste puhul oli Wilson veendunud, et need ei küündi veel iseseisvumiseni.

Siinkohal saab jätta kõrvale arutluse, kas enesemääramine on ühekordne ja lõplik akt või pigem kestev, korduv ning jätkuv protsess.<sup>10</sup> Probleem ei ole ka selles, mida tuleb enesemääramise realiseerimiseks minimaalselt teha – kas selleks piisab avalikust teadaandest, manifestist, seadusest või peaksid toimuma valimised, hääletus, korraldatama küsitlus või tulema kokku mingi institutsioon, esinduskogu jne. Esimese maailmasõja järgsetel aastatel toimusid Euroopas vähemalt seitsmel juhul uute piiride paika panemiseks referendumid, plebistsiidid. Kas uue, näiteks Eesti riigi rajamiseks oleks samuti piisanud referendumi korraldamisest ja kas see oleks olnud tõendiks tema kuulumisest Versailles' süsteemi? Sellistele küsimustele ei suudetud ühemõtteliselt vastata.

President Wilsoniga seostusid liberaalsed väärtused, mis järgneva sajandi jooksul võistlesid edukalt eelkõige kommunistliku ideoloogiaga.<sup>11</sup> Wilsoni panusest ja pärandist leiab nüüdseks põhjalikke uurimusi, sealhulgas kokkuvõtlikke historiograafilisi ülevaateid.<sup>12</sup> Neid on tutvustatud ka eesti keeles.<sup>13</sup>

Eesti on sobiv näide jälgimaks wilsonistliku poliitika realiseerumist väike-riigi tasemel, kuna ta oli Esimese maailmasõja järel iseseisvunud riikidest elanike arvult kõige väiksem. Eesti sobib testima neid väärtusi, mille alusel uut maailma-

<sup>8</sup> C. Laderman. *Sharing the Burden: The Armenian Question, Humanitarian Intervention, and Anglo-American Visions of Global Order*. New York 2019, lk 127, 181.

<sup>9</sup> E. Manela. *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford, New York 2007, lk 15–62.

<sup>10</sup> B. Simpson. *The Many Meanings of National Self-Determination*. – *Current History* 113/2014/766, lk 312–317.

<sup>11</sup> M. Mandelbaum. *The Ideas that Conquered the World: Peace, Democracy, and Free Markets in the Twenty-First Century*. New York 2002, lk 102.

<sup>12</sup> L. E. Ambrosius. *Woodrow Wilson and American Internationalism*. New York 2017.

<sup>13</sup> O. Arens. *Wilson, Lansing ja Hoover – Ameerika välispoliitika ja Eesti riigi tekkimine*. – *Acta Historica Tallinnensia* 2006/10(1), lk 60–68.

korda rajada üritati. Mujal, kus ühele ja samale territooriumile pretendeerisid kaks või enam rahvast, seostusid enesemääramise printsiibi rakendamisega uued vastuolud. Nii juhtus paraku kõikjal Ida-Euroopas, kuigi Poola, Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Rumeenia olid wilsonistliku poliitikaga üldiselt rahul.<sup>14</sup> Eesti puhul olid vastuolud riigipiiri rajamisel Lätiga minimaalsed ning laiema tähenduseta. Need ei seganud enesemääramise realiseerumist kummaski uues riigis. Pigem sai Eesti piir paika Euroopas kõige valutumalt, seda isegi ilma esialgu kavas olnud referendumiteta.

President Wilson ei pidanud rahvaste enesemääramise printsiipi kunagi üldiseks, igal ajal ja kõikjal kehtivaks.<sup>15</sup> Enesemääramise mõiste oli enne teda läbi teinud pika arengu. Mõiste seostus eeskätt Ühendriikide endi iseseisvumisega, aga ka Saksa valgustuse, Prantsuse revolutsiooni, Poola riigi likvideerimise ja rahvusriikide sünniga 19. sajandil. Enesemääramise mõistet kasutas Marx võõrandumisest ülesaamise selgitamisel ning Stalin ja Lenin kasutasid seda oma rahvusküsimustele ning ühtsele Euroopale pühendatud kirjutistes.<sup>16</sup> 20. sajandi alguseks sai mõiste oluliseks vasakpoolsetele ja teistelegi Ida- ja Kesk-Euroopa parteidele. Nii arenes esialgu üksikisikuga seotud mõiste impeeriumi alt vabanemist taotlevate rahvaste tegevusprogrammiks. Enesemääramise mõiste ise sai rahvusvahelise tähenduse 1917. aasta suvel, mil see muutus valdavaks teemaks aruteludes Venemaa tuleviku üle.<sup>17</sup>

Uue süsteemi loomist segas asjaolu, et koos Esimese maailmasõja lõpuga muutus rahvusvahelistes suhetes erakordselt teravaks küsimus, millele ei osatud vastata siis ega pole suudetud leida rahuldavat lahendust hiljemgi. Tegemist on dilemma või pigem paradoksiga: kumb on maailmas rahu saavutamiseks ja püsimiseks olulisem – kas rahvuslike (etniliste, kultuuriliste, majanduslike jne) huvide ja vajaduste rahuldamine või demokraatia kindlustamine, kord ja stabiilsus. Eriti terav on küsimus olukorras, kus need tegurid teineteist välistavad või vähemalt oluliselt piiravad, näiteks enesemääramise ja territoriaalse terviklikkuse vahekorra selgitamisel.

<sup>14</sup> L. Wolff. Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe. Stanford 2020, lk 98–99.

<sup>15</sup> J. M. Cooper. Woodrow Wilson: A Biography. New York 2009, lk 423–424.

<sup>16</sup> E. D. Weitz. Self-Determination: How a German Enlightenment Idea Became the Slogan of National Liberation and a Human Right. – The American Historical Review 120/2015/2, lk 462–496.

<sup>17</sup> J. A. Sanborn. Imperial Apocalypse: The Great War and Deconstruction of the Russian Empire. New York 2015, lk 246–247.

Mõneti tänu Balti riikidele sai enesemääramisest rahvusvahelise õigusega seostuv, aga ka rahvusvaheliste suhete teooriates kasutatav mõiste.<sup>18</sup> Sotsiaalteadustes näib enesemääramine muutuvat eelkõige inimõigustega lahutamatult kaasnevaks nähtuseks ning see on kaotamas oma ajaloolist erakordsust, seost wilsonismi ja rahvusriikide rajamisega Esimese maailmasõja järel. Seega on enesemääramine loovutamas erilist, ühekordset, rahvuste emantsipeerumise kõrgeima astme – riigi rajamisega kaasnevat tähendust.<sup>19</sup> Nii võime koguni küsida, kas Eesti iseseisvumine oli seotud enese valitsemise (*self-government*) ideega, mida kasutas president Wilson. Minu arvates ületas Eesti neid piire, mida Wilson ja tema administratsioon uue süsteemi (maailmakorra) rajamiseks vajalikuks pidasid.

## Pariisi rahukonverents

Pariisi rahukonverentsist, selle peategelastest, üksikutest riikidest konverentsi töö taustal ning konkreetsetest aktsioonidest on kirjutatud arvukalt erineva tasemega uurimusi ja publitsistlikke ülevaateid.<sup>20</sup> Erilist osa mängis sel konverentsil USA, kelle õiguslik, majanduslik, sõjaline ja poliitiline seisund erines maailmasõjas ning selle järel teiste võitjate omast. Ameerika Ühendriigid astusid sõtta Entente'i riikidega ühinenud (*associated*) riigina ja mitte nende liitlasena (*ally*). Washington ei sidunud end sõjaeelsete, -aegsete ega -järgsete kohustustega. Ta ei võtnud kohustust mitte sõlmida separaatrahu ühe või teise sõdiva poolega. President Wilson ei piiranud end sõtta astudes, ta ei usaldanud liitlaste motiive ega eesmärke.<sup>21</sup>

<sup>18</sup> A. Lynch. Woodrow Wilson and the Principle of 'National Self-Determination': A Reconsideration. – Review of International Studies 28/2002/2, lk 419–436.

<sup>19</sup> A. Moltchanova. National Self-Determination and Justice in Multinational States. Dordrecht 2009.

<sup>20</sup> Vt nt F. S. Marston. The Peace Conference of 1919. Organization and Procedure. Westport 1981; A. Sharp. The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris, 1919. New York 1991; C. R. Lovin. A School for Diplomats: The Paris Peace Conference of 1919. Lanham 1997; M. Dockrill, J. Fisher. The Paris Peace Conference, 1919: Peace without Victory? New York 2001; M. MacMillan. Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War. London 2001; C. W. Melton. Between War and Peace: Woodrow Wilson and the American Expeditionary Force in Siberia, 1918–1921. Macon 2001; M. MacMillan. Paris 1919: Six Months that Changed the World. New York 2002; L. E. Ambrosius. Wilsonianism: Woodrow Wilson and His Legacy in American Foreign Relations. New York 2002.

<sup>21</sup> I. Floto. Colonel House in Paris: A Study of American Policy at the Paris Peace Conference 1919. Princeton 1980.

Venemaa küsimus nõudis rahukonverentsi ajal liitlastelt rohkem tähelepanu ja energiat kui näiteks Saksamaa või teiste kaotanud riikide probleemid.<sup>22</sup> Ametlikke suhteid enamlastega ei peetud võimalikuks, aga neid täiesti ignoreerida ei saanud. President Wilsoni vaadete ja tegutsemise ajendite üle on palju vaieldud ja pole kindel, kas ta kaldus toetama oma eriesindaja Edward House'i suhteliselt bolševikesõbralikku, vähemalt neid taluvat seisukohta või pigem riigisekretär Robert Lansingi antienamlikke vaateid.<sup>23</sup> Nõukogude võim suutis osaliselt sellist peataolekut ära kasutada ja omalaadset kvaasi-diplomaatiat arendada ning mängida liitlaste omavahelistel vastuoludel.<sup>24</sup> Pariisi rahukonverentsi alguseks kujunes üheks kesksmaks küsimuseks enesemääramise teema. Venemaa Ajutine Valitsus oli lubanud oma piirirahvastele ja vähemustele autonoomiat ja võimu detsentraliseerimist. Enamlased pakkusid riigipöörde järel rahvaste enesemääramise õigust kuni lahkulöömiseni Venemaast. Pariisis oldi 1919. aasta alguses probleemi ees, millist valitsust Venemaa esindajana tunnustada, kui endist impeeriumi taastada ei õnnestu. USA rahudelegatsiooni, USA Riigidepartemangu ja muude institutsioonide esindajate vaated olid sageli üksteisele vastukäivad.<sup>25</sup>

Ajaloolased ei arutle tavaliselt Eesti kuulumise üle Versailles' süsteemi. Seda peaksidki uurima politoloogid, rahvusvaheliste suhete üle teoretiseerijad või õiguse ajaloo asjatundjad. Vahel ajaloolased siiski tegelevad selle küsimusega, näiteks kirjeldades Pariisi rahukonverentsi tegevust 1919. aastal või seletades seal sõlmitud lepingute sisu. Teema kuulub nii põhikooli kui ka gümnaasiumi ajaloo-tundidesse, olgu siis Eesti või maailma ajaloo käsitlemisel. Vaidlused ja eriarvamused algavad märkamatult juba kooliõpikute tasemel. Tavaliselt ei selgitatagi, mis asi on süsteem kui selline. Kas ja kuivõrd erineb süsteem näiteks maailmakorrrast? Sel juhul teoretiseerimisest ei pääse. Võrreldes kaht Eesti koolides samal ajal kasutusel olnud ajalooõpikut. Selle sajandi alguses koostatud gümnaasiumiõpikus kinnitati, et 8. jaanuaril (1918) tegi USA president Wilson teatavaks oma 14 punkti ehk tulevase maailmakorralduse kava. USA riigipea kuulutas rahvaste enesemääramisõiguse tulevase maailmakorralduse

---

<sup>22</sup> A. J. Mayer. *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918-1919*. London 1968, lk 285-287.

<sup>23</sup> D. S. Foglesong. *America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917-1920*. Chapel Hill 1995, lk 4-5.

<sup>24</sup> J. M. Thompson. *Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace*. Princeton 1966, lk 91.

<sup>25</sup> E. P. Trani. *Woodrow Wilson and the Decision to Intervene in Russia: A Reconsideration*. – *The Journal of Modern History* 48/1976/3 (Sept.), lk 440-461.

põhiprintsiibiks, inglased ja prantslased ei hakanud sellele vastu vaidlema.<sup>26</sup> Õpiku autor ei olnud ilmselt korrektne, omistades rahvuste enesemääramise idee Wilsonile. Pöördumises USA Kongressile rääkis Wilson vaid rahva (*people*) õigusest end ise valitseda (*self-government*), aga see ei ole siinjuures oluline, sest hiljem kasutas ta ka enesemääramise mõistet. Peatselt võisid aga Eesti ajaloo-õpetajad kasutada õpikut, kus autorid kinnitasid, et Pariisi rahukonverents lükkas Ameerika Ühendriikide presidendi Wilsoni laiahaardelise rahuplaani tagasi.<sup>27</sup>

Siinjuures väldiksin ajaloos eksisteerivate või arvatavate süsteemide seletamise lõksu. Sinna on kerge sattuda, kui näiteks hakata arutlema rahvusvahelise korra ja süsteemi erinevuste üle. Arutlus võib takerduda koguni keelelistesse eripäradesse. Eesti keeles tundub rahvusvaheliste suhete olukorra iseloomustamiseks sobivat pigem sõna „kord“ (*order*) kui „süsteem“. Siinses artiklis piirdun kinnitusega, et Versailles' süsteemi olemasolus harilikult ei kahelda, see loodi Esimest maailmasõda rahulepingutega lõpetades.<sup>28</sup> Kuigi kaotajaid ja nendega sõlmitud lepinguid oli vähemalt viis, kasutatakse süsteemi üldnimetusena vaid Saksamaaga alla kirjutatud Versailles' rahulepingu nime. Kindel on see, et Eesti poliitikud taotlesid kohta Esimese maailmasõja järel loodavas uues korras, kujundatavas süsteemis. Nad soovisid 1918. aasta algusest alates tunnustust, hiljem materiaalist ja sõjalist toetust, aga ka võimalust kaasa rääkida rahvusvahelisel rahukonverentsil ning tulevase süsteemi või korra loomisel.<sup>29</sup> Siit edasi lähebki asi keerulisemaks. Me ei saa teisiti, kui peame otsustama, kas süsteemi, uut korda rahvusvahelistes suhetes loovad lepingud ja nendega kaasnev õigusruum või hoopis väärtused, ideed ja veendumused, mis nende lepingute sisustamist ajendavad. Päril kattuavad need ei ole, nagu selgus rahvaste enesemääramise printsiibi puhul. Seda printsiipi valminud rahulepingutesse kirja ei pandud. Täpsemalt öeldes võeti need sõnad tulevastest lepingutest välja, aga ideena jäi see põhimõte kujunevasse süsteemi alles. Ilma selle printsiibita oluks lepingute koostajatel keeruline põhjendada, miks just selliseid riigipiire ja niimoodi lepingutesse kirja pandi. Rõhutagem siinjuures, et Eesti piiride üle Pariisis ei arutatud.

<sup>26</sup> A. Fjodorov. XX sajandi ajalugu: Õpik gümnaasiumile. I osa, 1900–1939. Tallinn 2002, lk 66.

<sup>27</sup> M. Laar, L. Vahre. Lähiajalugu. I. Gümnaasiumile. Tallinn 2006, lk 62.

<sup>28</sup> C. Fink. The Great Powers and the New International System, 1919–1923. – Twentieth Century International Relations. Volume I: The International System, 1815–1945. London 2007, lk 254–257.

<sup>29</sup> A. Piip. Tormine aasta: Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Stockholm 1966, lk 252, 269.

Sarnaseid printsiipe, mis pidid saama tulevase süsteemi (korra) aluseks ehk süsteemi teguriteks, leidub teisigi. Enamiku neist pakkus välja USA president Wilson, kuigi ta ei olnud ise ühegi autor. Demokraatia, uus (avatud) diplomaatia, kollektiivne julgeolek Rahvasteliidu ja vahekohtu idee kaudu, merede ja kaubanduse vabadus ning rahvaste enesemääramine olid rajatava maailmakorra osad ehk tegurid. See loetelu teeb asja näiliselt lihtsaks. Meil piisaks selgitada, kui paljud neist teguritest lepingute tekstides kajastusid, ja seejärel saaksime kinnitada, kas süsteem hakkas tööle või mitte. Kuid nagu öeldud, printsiipide mõte ja nende realiseerumine lepingu tekstides ei lange kokku. Etteruttavalt meenutagem, et kuna Saksamaast, Venemaast ja USA-st ei saanud Versailles' süsteemi kõige olulisema koostisosa – Rahvasteliidu – liikmeid, siis on asjakohane küsida, kas see süsteem ikka käivitus või kas ta käivitus 1919. aastal. Jaatavalt saame vastata siis, kui mööname samas, et rahvaste enesemääramise idee realiseerimine uute piiride kindlaks määramise kaudu ja Rahvasteliidu liikmete arvu kasv võtsid aega. Seega võiks süsteemi realiseerumise ajaks pidada näiteks Locarno lepinguid (1925), mille tagajärjel said kindla kuju vähemalt Lääne-Euroopa riikide piirid. Versailles' rahulepingut tuleks sel juhul käsitleda lõpetamata lepinguna, mille peamised osad realiseerusid aastaid hiljem.<sup>30</sup> Saksamaa astus Rahvasteliitu 1926. aastal, aga kuigi kaua ta seal ei püsinud. Seejärel, aastal 1934, ühines Rahvasteliiduga Nõukogude Liit, kes sealt teiste liikmete tahtel 1939. aastal välja heideti. Viimasest asjaolust hoolimata on väheusutav seisukoht, et Versailles' süsteemi põhikomponent Rahvasteliit või kogu süsteem ise olid 1939. aastal ikka veel nii mõjusad, et neist vabanemiseks pidid Saksamaa ja Nõukogude Liit sõlmima koguni omavahelise pakti.<sup>31</sup>

Süsteemi olemasoluga nõustudes jääb püsima eespool esitatud küsimus: mille alusel arvatakse, et Eesti sinna kuulus? Tahtmisest rahukonverentsil osaleda ilmselt ei piisanud.

---

<sup>30</sup> P. O. Cohrs. *The Unfinished Peace after World War I: America, Britain and the Stabilisation of Europe, 1919–1932*. Cambridge, UK; New York 2006.

<sup>31</sup> L. Mälksoo. Versailles' rahulepingust Molotovi-Ribbentropi paktini. – *Akadeemia* 2021/12, lk 2157–2185.

## Katse Venemaa tegijaid üle lugeda

Pariisi rahukonverentsi töös osales 27 ametlikku delegatsiooni. Suurema või väiksema esinduse saatsid Pariisi veel ligikaudu sama palju võimukeskusi, olgu siis piirkondlikke, rahvuslikke, usulisi, parteilisi või muid. Täpset arvu on raske öelda, sest on keeruline hinnata isegi seda, mitu endise Vene impeeriumi jõukeskust Pariisis oli esindatud, ja näiteks Armeenia esindamisele pretendeeris vähemalt kaks delegatsiooni.

Üldistades Venemaaga seotud probleeme, oli lahendusi kolm. Esiteks kerkis päevakorda võimalus, et USA tunnustab enamlikku valitsust Venemaal ja taastab varasemad diplomaatilised, kaubanduslikud ja muud suhted. Sellise lahenduse puhul pidi Eesti saatus jääma sõltuma nende kahe taaslähenumise ulatusest ning lõpptulemusest. Ameerikas asutati enamlaste võimuletuleku järel mitmesugused toetusgrupid ja liikumised Nõukogude Venemaale tunnustuse andmiseks. Sellised grupeeringud ilmselt ei arutlenud, kas enamlased peaksid tunnustuse eeltingimuseks lubama näiteks Eestil iseseisvuda. Alternatiivina püsis võimalus taastada demokraatia Venemaal lääneriikide sõjalise sekkumise abil. Niisugune lahendus eeldas paratamatult vähemalt *de facto* Venemaa piirirahvastega arvestamist. Hoolimata mitmest suurejoonelisest kavast ei peetud reaalseks, et liitlased ise oma väeosad rindele enamlaste vastu saadavad. Pealegi oli selle lahendusega kiire, sest järjekordsest sõjalisest konfliktist pärast rahu- lepinguid Saksamaa ja teiste Keskriikidega ei soovinud keegi enam kuulda. Venemaa nimel esinenud endised poliitikud ja suursaadikud tegid kõik, et ära hoida arenenumate ja potentsiaalselt demokraatlike äärealade eraldumist. Enamlikku rahvaste enesemääramist eitades ei suutnud või ei osanud nad aga piirirahvaid oma huvides ära kasutada. See oleks paratamatult eeldanud arvestamist nende rahvaste tahtega, Eesti puhul näiteks rahvahääletust iseseisvuse küsimuses.

Kolmandaks võimaluseks peeti Venemaa isoleerimist muust maailmast. Sellise lahenduse jaoks oli ta paraku liiga suur ja vajas kusagile piiri tõmbamist, sest endise impeeriumi taastamist ei peetud Poola ja Soome iseseisvumise järel mingil juhul võimalikuks. Soovides rahu Ida-Euroopas, muutus Eesti tunnustamise või mittetunnustamise küsimus aktuaalseks kõigi kolme lahenduse puhul. Kuna USA läks lõpuks kolmandat teed, siis oli ka Eesti tunnustamise ja enamlastega rahu sõlmimise võimalus 1919. aasta kevadel mõnevõrra unustatud teema.

Eestis peetakse tänapäeval endist viisi oluliseks, lausa riikluse tekke ajaloo baasteadmiseks veendumust, et Vabadussõda oli üle aasta kestnud väikerahva

katsumus võitluses punase enamliku imperialismi vastu.<sup>32</sup> Tartu rahulepingust on saanud sümbol väikeriigi edust vaenuliku suurriigi ees. Levinud küsimusele, kas riigi ajaloos on olulisemad sisemised või välised tegurid, on Eesti puhul otsustavalt vastatud sisepoliitika kasuks. Säärase seletuse juurde kuulub tõdemus, et Eesti soovis küll rahu, aga see ei olnud punase agressiivsuse ja maailma-revolutsiooni plaanide tõttu enne Tartu rahulepingut võimalik. Varem väitsid nõukogude autorid, et rahu soovisid järjekindlalt hoopis enamlased, aga Eesti kodanlus oli sõltuvuses Lääne imperialismist ja müüs end neile maha kui eelposti nõukogude võimu vastases võitluses.<sup>33</sup> Alles 1980. aastate lõpul jõudsid mõned Nõukogude Eesti ajaloolased selles kahtlevate seisukohtadeni.<sup>34</sup>

On tähelepanuväärne, et Eesti ja Nõukogude Venemaa huvid Ameerika Ühendriikide tunnustuse ja majandusliku abi saavutamise suhtes olid 1919. aasta alguses üsna lähedased. Seepärast kasutati ka sarnast poliitikat. Samal ajal Pariisi rahukonverentsi algusega Skandinaaviasse saabunud Maksim Litvinov kinnitas, et nõukogude võim tunnustab piirirahvaste enesemääramise õigust. Ühtlasi teatas ta valmisolekust lõpetada sekkumine nende siseasjadesse. Lenini valitsus pakkus Entente'i riikidele, aga eriti Ameerika Ühendriikidele sama ulatuslikku kokkulepet, nagu ta oli sõlminud aasta varem Keskriikidega Brest-Litovskis. Enamlased nõustusid 1918. aasta märtsis tulevase Kesk-Euroopa (*Mittel-Europa*) kavadege, mis töötati välja Saksamaal ning Austria-Ungaris maailmasõja eel ja ajal. Meenutagem, et Brest-Litovski läbirääkimistel kasutasid nii enamlased kui ka Keskriigid rahvaste enesemääramise loosungit! Selle mõistega seostus omapärane propagandasõda. Mõnel teisel korral tuleks edasi arutada, kas oli vaid kokkusaatus, et Wilson esitas oma 8. jaanuaril 1918 USA Kongressile peetud kõnes 14 punkti sõja lõpetamise eeltingimuseks ja Bresti rahuleping koosnes samuti 14 punktist. Lepingutekstide ja nendega seostuvate ideede vastandumist, aga ka edasikandumist võis Esimese maailmasõja järel märgata teiselgi. Näiteks jäi Tartu rahulepingu IV artikli teksti püsima sõna „traktaat“, kuigi mujal räägiti „lepingust“. Ilmselt mõjutas läbirääkijaid tollal levinud kõnekujund „rahutraktaat“, mida näiteks Ants Piip kasutas vähemalt tosin korda oma teoses „Tormine aasta“ erinevatest lepingutest, aga kõige enam Brest-Litovski lepingust kõneldes. Märkimisväärne on ka see, et neutraliteeti käsitlevad artiklid olid Brest-Litovski

<sup>32</sup> Eesti Vabadussõja ajalugu. I ja II. L. Vahtre (koost. ja toim.). Tallinn 2020.

<sup>33</sup> P. Vihalem. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917–1920). Tallinn 1960.

<sup>34</sup> E. Mattisen. Tartu rahu. Tallinn 1989; H. Arumäe. Kas vandenõu või revolutsioon, vabadus- või kodusõda? 1917–1920. Historiograafilisi märkmeid. Tallinn 1987.

ning Tartu rahulepingus sarnased. Mõned ülekandumised tunduvad aga liialdusena. Leida võib kinnitusi, et Brest-Litovski lepingute ideed Balti riikide ning Saksamaa ühisest poliitilisest ja majanduslikust ruumist realiseerusid Saksamaa juhtimisel ligi 80 aastat hiljem.<sup>35</sup> Vahepeal üritati aga realiseerida hoopis teistsuguseid arusaamu uuest maailmakorrast.

1919. aasta kevadel tahtsid enamlased taastada diplomaatilised kontaktid USA-ga, mis olid katkenud mõni kuu varem ühelt poolt liitlaste interventsiooniga ja teiselt poolt punase terrori tõttu. Suurbritannia peaministri Lloyd George'i ning Ühendriikide presidendi Wilsoni vahendusel sõnastati 22. jaanuariks rahukonverentsi kommünikee, mis kutsus kõiki Venemaa kodusõjas osalejaid saama kokku ühisel nõupidamisel. Pärast vaidlusi määrati kohtumispäigaks Prinkipo saar Konstantinoopoli lähedal Marmara meres. Kohtumine pidi toimuma hiljemalt 15. veebruaril, mil Wilson kavatses kodumaale tagasi pöörduda. Nende paari nädala jooksul tõstatas aktuaalsena küsimus, kas Ameerika Ühendriigid tunnustavad enamlikku režiimi ja Eesti valitsust. Mõlema tunnustamise kavad jäidki päevakorda järgneva kolme ja 13 aasta jooksul (*de jure* tunnustas USA Eesti valitsust 1922., Nõukogude Liitu 1933. aastal).

Kuigi Prinkipo nõupidamisest asja ei saanud, väärivad paar momenti meelde tuletamist, sest järgnevat saab vähemalt Eesti puhul tõlgendada *de facto* tunnustamisena. Pariisi rahukonverentsi käsitlenud ajaloolased on vastanud eri moodi küsimusele, kes olid valmis Prinkipo kohtumisel osalema. Jätaks siinkohal kõrvale nõukogude ajaloolaste valed, nagu olnuksid sinna kutsutud vaid enamlaste ja piiririikide valitsuste esindused. Kutse esitati konkreetse adressaadiga ja kehtis kõigile, kes tegutsesid ühel või teisel moel Venemaa nimel või endise impeeriumi aladel, välja arvatud Poola ja Soome.

Prinkipo kohtumisel põhjalikult peatunud Arno J. Mayer kirjutas, et oma nõusoleku andsid enamlaste kõrval ka Eesti, Läti ja Leedu.<sup>36</sup> Mayerile viidates kinnitas sama Arthur Walworth, kes on analüüsinud Vene küsimust rahukonverentsi ajal. Walworth mainis, aga ei analüüsinud fakti, et nõusoleku osalemiseks andis ka Ukraina nõukogude valitsus.<sup>37</sup> Prinkipo juhtumist mahuka ülevaate koostanud John M. Thompson kirjutas, et piirirahvastele mõeldud

<sup>35</sup> A. Tooze. *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*. New York 2015, lk 107–109.

<sup>36</sup> A. J. Mayer (viide 22), lk 431–435.

<sup>37</sup> A. Walworth. *Wilson and His Peacemakers: American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*. New York 1986, lk 129.

üleskutse puudutas kõiki endise Vene impeeriumi aladel tegutsenud poliitilisi ja sõjalisi rühmitusi, kes teostasid või taotlesid seal võimu. See oligi põhjus, miks Vene valgete grupeeringud üritasid prantslaste toel kokkusaamist nurja ajada – sest nad ei soovinud piiririikide tunnustamist. Prinkipo kohtumisel osalemist kinnitava vastuse andnute nimetamisel jäi Thompson mõnevõrra ebamääraseks, väites, et kõik piiririigid, välja arvatud Gruusia, nõustusid nõupidamisel osalema, aga Balti riigid ja Ukraina Petljura valitsus tegid seda tingimisi. Nemad kinnitasid, et ei osale Prinkipos Venemaa osadena, vaid iseseisvate riikidena, ja nõuavad sõjategevuse kohe lõpetamist ning enamlike vägede väljatõmbamist.<sup>38</sup> Pisut üllatav on David W. McFaddeni väide, et jaatavalt vastasid üksnes nõukogude Ukraina, Leedu ja Läti Ajutine Valitsus.<sup>39</sup> Seda perioodi esimese külma sõjana hinnanud Donald E. Davis ja Eugene P. Trani kinnitasid hoopis, et ühisel konverentsil olid valmis osalema vaid enamlased ja eestlased.<sup>40</sup>

Tuleb tunnistada, et enne vastuste üleandmist ei õnnestunud korraldada tihedat kooskõlastamist kõigi piirirahvaste vahel. Eesti delegatsiooni juht Jaan Poska ei pidanud ühise liini hoidmist mõistlikuks sammuks. Vastuse sisu võis tema arvates sarnane olla, aga esitada tuli eraldi paberid. Delegatsiooni liikmed Jaan Tõnisson ja Eduard Virgo pidasid piiririikide omavahelist kooskõlastamist oluliseks, aga vastuse üleandmise järel ei teatud ikkagi, kuidas suhtusid Prinkipo ettepanekusse Ukraina, Gruusia või Armeenia delegatsioon. Poska välistas esialgu osalemise Prinkipo kohtumisel. Tema arvates ei olnud Eesti väeosad sõdimas väljaspool oma territooriumi ja seepärast ta ei pidanud üleskutset Eestile kehtivaks. Teisedki delegatsiooni liikmed olid sama meelt. Asjaolude selginemisel surus jaatava vastuse delegatsiooni koosolekul läbi just nimelt Poska ja oli rahul üllatava efektiga, mida selline otsus liitlastes tekitas. Eesti delegatsiooni liikmed olid valmis Prinkipol realselt kohtuma isegi siis, kui sel oleksid tõepoolest osalenud vaid nemad, ameeriklased ja enamlased. Veelgi enam, juba enne kõigi vastuste teadasaamist esitas Jaan Tõnisson Eesti delegatsiooni koosolekul 2. veebruaril küsimuse, kas ei võiks enamlastele rahu pakkuda koguni kohe, enne nõupidamise algust.<sup>41</sup> Kellelegi ei tulnud pähe, et Eesti Töörahva Kommuun võinuks samuti taotleda osalemist Prinkipo kohtumisel.

<sup>38</sup> J. M. Thompson (viide 24), lk 125.

<sup>39</sup> D. W. McFadden. *Alternative Paths: Soviets and Americans, 1917–1920*. New York 1993, lk 204.

<sup>40</sup> D. E. Davis, E. P. Trani. *The First Cold War: The Legacy of Woodrow Wilson in U.S.-Soviet Relations*. Columbia 2002, lk 160–161.

<sup>41</sup> Eesti välisdelegatsiooni protokollid 23. jaanuar kuni 9. veebruar 1919. – RA, ERA.1619.1.5.

## Kas tunnustada või mitte?

Järgnenud nädalate ja kuude jooksul hakkas Eesti delegatsioonini jõudma signaale, et ka nõukogude pool on valmis kahepoolseks rahuks Eestiga. Selgelt anti sellest teada USA eridelegatsioonile, kes käis 1919. aasta märtsis Venemaal ning kohtus tippbolševikega. Delegatsiooni juhtis noor radikaal, Ameerika sotsialistidega lähedasi tutvusi omav William C. Bullitt. Talle anti kaasa nimekiri majandusliku iseloomuga eripakkumisi, mis võisid olla edasiste läbirääkimiste aluseks lääneriikidega, pidades silmas eeskätt taas Ühendriikide huve.<sup>42</sup>

Moskvas väljendati valmisolekut tunnustada ka oma iseseisvunud naabreid. Enamlikule Venemaale oleks sobinud USA-ga majandusliku ja kaubandusliku läbikäimise taastamine isegi ilma *de facto* tunnustuse piduliku kinnitamiseta. Sellises olukorras muutus Eesti positsioon oluliseks nii USA-le kui ka enamlastele, sest ta võis kujuneda vahendajaks. Paraku USA keeldus nõukogude Venemaad tunnustamast veel enam kui tosin aastat. Seega ei realiseerunud Esimese maailmasõja järel süsteem, mis teostus alles pärast järgmist sõda, mil vahendaja rolli omandas hoopis Soome.

1919. aasta esimesel poolel ei jäänud kõrvale ka interventsiooni võimalus. Mõned USA ohvitserid, kes saabusid Eestisse alates 1919. aasta märtsist, toetasid veel plaane Eesti-Soome-Loodearmee ühisest aktsioonist punase Petrogradi vastu. Pööre oli siiski toimunud ja sama aasta juunis võtsid ameeriklased kursi normaalsete diplomaatiliste ja konsulaarsuhete sisseseadmisele Eestiga. Seda võis ajendada asjaolu, et Wilsonit ennast Venemaaga seotud küsimused enam ei huvitanud. Tema tervis oli juba väga nõrk ja Rahvasteliidu küsimuses ootas teda Senatis otsustav lahing. Esimest korda Ameerika Ühendriikide ajaloos ei ratifitseerinud Kongress lepingut, mille president oli ise ette valmistanud ja allkirjastanud.<sup>43</sup> USA valis isolatsionismi tee ja Wilsoni kavandatud maailmakorrrast Washingtonis ei hoolitud. Järgnevatel aastatel kujunenud USA isolatsiooni poliitikat põhjustasid ning õigustasid mitut laadi asjaolud, mida siin artiklis ei käsitleta.<sup>44</sup>

<sup>42</sup> W. Brownell, R. N. Billings. *So Close to Greatness: A Biography of William C. Bullitt*. New York; London 1987, lk 73–100; B. Farnsworth. *William C. Bullitt and the Soviet Union*. Bloomington 1967, lk 41–43.

<sup>43</sup> A. D. Burns. *The United States, 1865–1920: Reuniting a Nation*. Abingdon, Oxon, New York 2020, lk 117–118.

<sup>44</sup> K. D. Rose. *American Isolationism between the World Wars: The Search for a Nation's Identity*. New York 2021, lk 55–76.

## Sunnitud valik – Balti liit

Nagu eespool öeldud, Eesti sobib mudeliks, mille abil analüüsida Esimese maailmasõja järgset rahvusvaheliste suhete süsteemi. Selle väite vastu räägib oletus, et Balti riigid esinesid tunnustuse taotlemisel ühiselt. Nende küsimust arutati Pariisis Balti komisjonis ja Versailles' lepingus mainiti neid koos. Tegelikult tekkis ühise, kolmest riigist koosneva Baltikumi kuvand alles 1919. aasta kevadel ja see ei olnud nende endi soov. Varasema ajaloo kujutamine kolme Balti riigi ajaloodena on ekslikku identiteeti kujundav või lihtsalt anakronistlik.<sup>45</sup> Pariisis laiemat tähelepanu pälviv initsiatiiv tuli küll Eesti, Läti ja Leedu, aga ka teiste piirirahvaste poliitikute ühistest aktsioonidest. Kujutada vaid kolme riigi esindajaid tegutsemas Pariisi 1919. aasta rahukonverentsil ühise blokina seostub pigem soovmõtlemise ning identiteedi kunstliku loomise katsega.<sup>46</sup> Eesti delegatsiooni liikmed tegid Pariisis koostööd kõigi Venemaa piirirahvaste esindajatega, seda sageli Suurbritannia või USA delegatsiooni liikmete tungival soovitusel. Balti riikide võitlust diplomaatilise tunnustuse saamise nimel on kujutatud ühisena, aga see jäi ühiseks vaid formaalsel tasandil ning väljaspool nende riikide piire ja mitte kodumaal.<sup>47</sup> Artikli autor toetub seisukohale, et hiljem hakati kolme Balti riiki ühtseks poliitiliseks ruumiks pidama paljuski tänu Ameerika Ühendriikide üheaegsele *de jure* tunnustusele 1922. aastal. Eesti ei taotlenud tunnustust Balti riikidele ja USA lõpliku tunnustuse muudki vormilised küljed teda ei rahuldanud.

USA-s koondas Ameerika eestlaste ühenduse (American Estonian League) ühisindeks Läti, Leedu ja Ukraina rahvuslike organisatsioonidega tollane Vene Föderatsiooni tuline pooldaja Ivan Narodny alias Jaan Sibbul.<sup>48</sup> Ta lähtus iseenda ambitsioonikatest plaanidest ega tegutsenud Eesti rahudelegatsiooni või valitsuse volitusel. Eestil olid ajaks, mil Pariisi rahukonverentsil hakati tõsisemalt arutama Balti riikidega seotud küsimusi, täidetud kõik riigile esitatavad formaalsed nõuded. 1919. aasta aprillist alates võis Eesti erinevalt teistest endise

<sup>45</sup> Vt nt G. Smith (toim.). *The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia, and Lithuania*. New York 1994.

<sup>46</sup> Vt aga C. Alston. Antonius Piip, Zigfrids Meierovics and Augustinas Voldemaras: *The Baltic States*. London 2010.

<sup>47</sup> A. N. Tarulis. *American-Baltic Relations 1918–1922: The Struggle over Recognition*. Washington 1965.

<sup>48</sup> T. Kitvel. Kolm nime – üks mees: Lugu Verioralt pärit kirjanikust, kes Atlandi tagant Eesti vabariiki toetas. Tallinn 2017, lk 115–125.

Venemaa piirialadest taotleda endale tunnustust kui demokraatlikult valitud parlamendiga riik, mis nimetas ametisse valitsuse, kontrollis oma piire, suutis luua sisemise stabiilsuse ja rajada välisesindusi. Seepärast ongi õige küsida, kas oli mõistlik Pariisis ühendada oma jõud lõunanaabrite ja veel enam ukrainlaste, valgevenelaste ja teiste Venemaalt Pariisi saabunud rahvuste esindajatega. Kas ei oleks vaid enda huvidest lähtuv tegutsemine andnud Eestile võimaluse saada Pariisis loodava süsteemi osaks? Sarnases õiguslikus olukorras oli Soome, keda nii USA kui ka liitlased 1919. aasta mais tunnustasid *de jure*. Samas tuleb tunnistada, et need vähesed Ühendriikide rahudelegatsiooni liikmed, kes Eesti iseseisvust toetasid, pidasid oluliseks, et ta esineks Pariisis mingi laiema ühenduse osana.

Eesti, Läti ja Leedu poliitikud toetusid oma riikidele tunnustust hankides hoopis teist laadi argumentidele ning võimalustele. Leedu esindajad rõhustid eelkõige õiglusele ja ajaloolisele argumentile, eesmärgiks seati taastada ligi 120 aastat tagasi eksisteerinud riiklus. Tänu kümnetele tuhandetele välisleedukatele võis Leedu loota abile ja toetusele väljastpoolt kodumaad.<sup>49</sup> Leedu kogukond USA-s oli eestlaste omaga võrreldes märksa arvukam ja paremini organiseerunud. Ameerika leedukate esindajad võtsid enne 1918. aastat ühendust president Wilsoniga ja taotlesid tunnustust iseseisvale riigile. Leedul olid mitte-ametlikud esindused Euroopas juba 1917. aastal, aga erinevalt Eestist keeldusid liitlased Leedut isegi *de facto* tunnustamast.<sup>50</sup> Leedu väljavaated olid üsna keerulised, kui silmas pidada Poola poliitikute föderatiivse riigi loomise plaane ning nende mõju president Wilsoni juures.<sup>51</sup> Läti emigrandid olid enne Pariisi rahukonverentsi algust samuti kohtunud tulevaste USA rahudelegatsiooni liikmetega. Eesti iseseisvumist Pariisis Balti komisjoni liikmena toetama asunud ajaloolane Samuel Eliot Morison oli teadaolevalt varem kohtunud vaid Läti esindajatega.<sup>52</sup> Pole siiski välistatud, et Morison tundis Pariisi jõudmise eel mõnda eestlast, aga Pariisis kohtus ta regulaarselt Eesti delegatsiooni liikmetega.

<sup>49</sup> C. R. Jurgēla. *Lithuania and the United States: The Establishment of State Relations*. Chicago 1985.

<sup>50</sup> T. Balkelis. *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania 1914–1923*. Oxford, New York 2018, lk 46–49.

<sup>51</sup> M. Gorny. *Eagle and Dwarf: Polish Concepts of East Central Europe, 1914–1921*. – M. D'Auria, J. Vermeiren (toim.). *Visions and Ideas of Europe during the First World War*. London, New York 2020, lk 168–181.

<sup>52</sup> J. M. Nielson. *American Historians in War and Peace: Patriotism, Diplomacy and the Paris Peace Conference, 1918–1919*. Bethesda 2012, lk 176.

## Kas Eesti oli siis süsteemi osa või ei olnud? Kaks Ida-Euroopat

Formaaljuriidiliselt on küsimus selge. Eesti ühelegi rahulepingule alla ei kirjutanud ja seepärast võiksime kinnitada, et Eesti ei kuulunud Versailles's sündinud süsteemi. Leedu piire mõjutas Versailles' rahuleping otseselt Meemeli piirkonnas ning Poola lõplikke piire idas ja põhjasuunas lahtiseks jättes. Lepingu mõttega on lood hoopis keerukamad. Nagu öeldud, mainiti Eestit Versailles' lepingu 433. artiklis, mis kohustas Saksamaad oma väed Eestist välja tooma. Mõnel juhul kinnitatakse üpris soliidsetes väljaannetes, et seoses Versailles' lepingu valmimisega tunnustati Eesti valitsust vähemalt *de facto*.<sup>53</sup> Tegemist oli tõsise pettumusega, sest Entente'i Kõrgema Sõjanõukogu liikmed olid Eesti esinduskogu (Maanõukogu) või Asutavat Kogu *de facto* juba varemgi tunnustanud ja USA ei teinud seda kunagi. Kui siiski esile tõsta liitlaste 1919. aasta juunis-juulis tehtud otsust leppida Koltšaki võimuga Venemaal, siis nendes aruteludes ja viimaste käigus sündinud dokumentides mainiti Eesti valitsust kui *de facto* võimu.<sup>54</sup> Seda ei tehtud seoses Versailles' lepinguga, pigem vastupidi. Seekordne *de facto* tunnustus muutus oma mõttelt tinglikuks – see pidi kehtima ajutiselt, kuni Venemaa demokraatlik esinduskogu lahendab enesemääramise ja piiride küsimuse. Päeval, mil Versailles' rahulepingule alla kirjutati, andis president Wilson ajakirjanikele lühikese intervjuu. Ta oli konverentsi tulemustega rahul. Saavutuseks pidas ta seda, et Euroopas tekkis üheksa uut riiki, kes olid kõik valinud demokraatliku arengutee.<sup>55</sup> Seda võiks pidada Eesti kaudseks *de facto* tunnustamiseks, kuid Wilsoni enda arusaamine *de facto* tunnustusest oli muutunud.

Tunnustamise küsimuses puudus järjekindlus. Peale selle tuleb silmas pidada asjaolu, et *de facto* tunnustus ise on ambivalentne. Esmalt eristuvad riigi ja valitsuse tunnustamine. Keegi ei kahelnud sõja lõpul, et sellised maad nagu Venemaa või Türgi, erinevalt Austria-Ungarist, jäävad riigina maailmakaardile alles. Maa säilimises ei kaheldud, küll aga oli teadmata, milline valitsus uusi riigipiire edaspidi kontrollib ja riiki esindab. Teiseks ei omanud *de facto* tunnustus varem põhimõttelist tähtsust, sest sellisena võis tõlgendada igasugust läbikäimist kahe riigi asutuste vahel ilma, et tunnustamist avalikult deklareeritaks. Pealegi

<sup>53</sup> D. French (toim.). *Statehood and Self-Determination: Reconciling Tradition and Modernity in International Law*. Cambridge 2013, lk 51.

<sup>54</sup> C. Alston (viide 46), lk 115–118.

<sup>55</sup> P. O'Toole (viide 5), lk 84–85.

selgitati Wilsonile juba Mehhiko kodusõja alguses, et USA oli ise revolutsiooni tulemus ja oli alati järginud põhimõtet, mille kohaselt iga valitsus eksisteerib *de facto* hoolimata sellest, kas ta on saanud võimule üldiste valimiste või mingil teisel teel. Seega võis Wilsoni uue diplomaatia osaks pidada ka tema nõudmist, et edaspidi tuleb isegi *de facto* tunnustada vaid demokraatlikult kujunenud valitsusi. Paraku ei olnud ta niisuguses nõudmises ega tunnustuste jagamisel kuigi järjekindel, mida kõige selgemalt tõestas just nimelt Eesti juhtum.

Eesti rahudelegatsiooni liige 1919. aastal Pariisis ja 1920.–1930. aastatel mitu korda välisminister olnud rahvusvahelise õiguse professor Ants Piip leidis, et tema ei saanud aru USA valitsuse käitumisest Eesti Vabariigi tunnustamise küsimuses. Ta kirjutab: „P.-Ameerika Ühendriikide suhtumine oli eriliselt anomaalne.“ Ühelt poolt asus USA Venemaa jagamatuse seisukohal ja teiselt poolt kuulutas rahvaste enesemääramise õigust ning saatis Eestisse oma sõjaväelise esindaja ja konsuli.<sup>56</sup>

Tunnustamisega seotud rahvusvaheline õigus on kujunenud sajandite jooksul. Murrangulisemad muutused selle õiguse põhimõtetes toimusid Esimese maailmasõja ajal ja järel.<sup>57</sup> Esiteks kujunes siis selgem piir kahe tunnustuse – ajutise ehk faktilise (*de facto*) ja lõpliku ehk õigusliku (*de jure*) vahel. Varem tunti ja kasutati *de facto* tunnustamise mõistet, aga nüüd sai sellest mõne tulevase riigi jaoks omaette eesmärk. Ameerika Ühendriikide välispoliitika jõudis 19. sajandi viimastel aastatel uude ajajärku, mille tunnuseks oli Monroe doktriini ümbersõnastamine. Hispaania valduste ülevõtmise järel laiendas USA oma majanduslikku, poliitilist ja sõjalist kohalolekut lähemate naabrite juures. Täpsemalt ei pidanud muutunud arusaam Monroe doktriinist enam lubamatuks sekkumisi, mis toimusid progressi, humaansuse, vaba ettevõtluse, eraomandi kaitse ning vaba laevanduse ja kaubanduse nimel. Niisugusele tegevusele legaalsuse maine lisamiseks kasutas USA *de facto* tunnustamise võtet, mis jättis ühe või teise valitsuse või territooriumi saatuse pikaks ajaks ebamääraseks. Nende valitsuste tunnustamise eel seadis USA mitu tingimust. Endiste Hispaania valduste staatus, kus olid ametis kohalikud, aga tegelik võim USA esindajate kontrolli all, jäigi ebamääraseks koguni aastateks ja aastakümneteks.<sup>58</sup> Mehhikos tunnustas Wilson

<sup>56</sup> A. Piip. Rahvusvaheline õigus. Tartu 1936, lk 114.

<sup>57</sup> M. Fabry. Recognizing States: International Society and the Establishment of New States since 1776. Oxford, New York 2010, lk 131–34.

<sup>58</sup> A. L. McPherson. The Invaded: How Latin Americans and Their Allies Fought and Ended U.S. Occupations. Oxford, New York 2014.

mitut valitsust *de facto*, Balti riikide jaoks tehti tunnustusest hoopis kõrgem ja kättesaamatum ihaldusobjekt.

Teiseks muudatuseks oli nn positiivse tunnustuse idee omaksvõtmine. See tähendas, et tunnustusest sai poliitiline meetod tulevaste riikide sisepoliitika mõjutamiseks. Tunnustamise prääniku lubamise kaudu võis uutelt riikidelt nõuda reforme piiride, sotsiaalsete ja poliitiliste õigusaktide ning koguni riigikorra kujundamisel. Kolmandaks tuli sel ajal kasutusele uus tunnustamise võimalus. Kui seni tunti vaid riikide ja valitsuste tunnustamist, siis Ida-Euroopas lisandusid katsed tunnustada ka rahvust. Üldjuhul tulenes see siiski keelelistest arusaamatustest – inglise keeles on *nation* ja *state* pigem sünonüümid. Eesti jõudis ainuüksi 1918. aasta jooksul taotlema tunnustust nii maapäevale, Eesti Asutavale Kogule, riigile, valitsusele kui ka eestlastele kui sõdivale rahvusele. Eesti poliitikud võisid sobiva ettekäändena osutada Poolale ja Tšehhoslovakkiale, mille esindusi (Poola rahvuskomiteed ning tšehhide ja slovakkide rahvusnõukogu) tunnustati suurriikide poolt *de jure* kui sõdiva rahva esindusorganeid. Eesti kinnitas koos Vabadussõja algusega, et sõdib riigiga, mida tunnustavad vaid Keskriigid ja mida liitlased ei tunnusta. Seepärast taotleti tunnustust tšehhide eeskujul, sest neidki tunnustati eeskätt väeosade pärast, mis Venemaal sõdisid.<sup>59</sup> Poolakate rahvuskomiteed tunnustati *de jure* enne, kui loodava riigi piiride suhtes liitlaste vahel mingigi konsensus kujunes. Selge polnud seegi, kas rahvusriigi asemele ei teki hoopis mitmest rahvusest koosnev konglomeraat, olgu siis föderatiivsel või konföderatiivsel alusel. Demokraatlikku esinduskogu ei olnud Poolas veel valitud. Seega olid USA poolt Poolale ja Eestile esitatud tunnustuseelsed nõuded kardinaalselt erinevad. Tundub koguni, et need riigid sündisid hoopis erinevatesse õiguslikku ning välispoliitilisse keskkonda, asudes omaette süsteemides.<sup>60</sup>

## Muutus Rahvasteliidu kavades

Pariisi rahukonverents ei jõudnud Venemaa küsimuses lõpliku tulemuseni. Koos sellega jäi ka Eesti Euroopas kujundatud süsteemist välja. Väike lootus püsis veel seoses Rahvasteliidu rajamisega jaanuaris 1920. Sinna astunud riigid lootsid Wilsoni propaganda tõttu, et just see ühendus saab tulevase rahvusvaheliste

<sup>59</sup> B. Miller Unterberger. *The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia*. Chapel Hill 1989.

<sup>60</sup> E. Medijainen. Poola, Eesti ja *de jure* tunnustus. – Postimees 23.01.2021.

suhete süsteemi tuumikuks. Paraku võeti Eesti Rahvasteliitu alles 1921. aasta teisel poolel, mil sai selgeks, et see liit ei taga hoolimata põhikirjas öeldust automaatselt ühendusse kuuluvate riikide iseseisvust, territoriaalset puutumatust ega suveräänsust. Suhtumises Rahvasteliitu oli selleks ajaks toimunud oluline nihe. Wilsoni esialgse arusaama järgi pidi Rahvasteliidust saama automaatselt toimiv julgeoleku tagaja. Rahvasteliit pidi asendama senise jõudude tasakaalule toetuva põhimõtte kollektiivse otsustamise ja vastutamise printsiibiga. Uus organisatsioon pidi asendama senised impeeriumid teistsuguse rahvaste ühendusega.

Rahvasteliidu esialgsetes kavandites jaanuaris-veebruaris 1919 nägi Wilson ette suveräänsuse ja ka piiride küsimuste lahendamist tulevases Rahvasteliidus liikmete kvalifitseeritud enamuse ehk 3/4 liikmete häältega. Sellest kasvas välja Rahvasteliidu põhikirja artikkel kümme, mis sätestas kollektiivse väljaastumise agressori vastu.<sup>61</sup> Rahvasteliidu 42 asutajariiki lootsid 1920. aasta alguses, et uus süsteem on tekkimas. Sellist kollektiivse julgeoleku süsteemi peeti eriti sobivaks väikeriikidele, teiste hulgas Eestile. Viimane oli valmis uude ühendusse pääsemise nimel piirama oma suveräänsust ja andma piiride ning puutumatuse küsimused kujuneva riikide ühenduse otsustada.

Wilsoni kodused oponendid nõudsid aga eeskätt siisuguste Rahvasteliidu põhikirja punktide revideerimist, mis ähvardasid USA enda otsustamisvabadust ja töid kaasa ohu, et USA satub võõrastesse konfliktidesse. Levinud ja sageli sihilikult levitatud arvamuse järgi võisid Eesti ja Balti riigid sattuda konflikti tulevikus taastugevneva Venemaaga. Sellist suhtumist Balti riikidesse kordasid eriti ameeriklased.

Wilson püüdis oma senist poliitikat ja iseenda moraalselt palet päästa kinnitusega, et edaspidigi kehtib Monroe doktriin, aga see laieneb lihtsalt kogu maailmale ja ei piirdu vaid läänepoolkeraga ning sõtta astumise küsimuse otsustab ka tulevikus Ameerika Ühendriikide Senat. President üritas lepingust tuleneda võivaid kohustusi varjutada legaalsete ning moraalsete argumentidega, aga mitte kuigi edukalt. Tema tervis ja mälu vedasid teda alt ning sellele järgnesid süüdistused, et president valetab Kongressi liikmetele.<sup>62</sup>

Enne Eesti ja Läti vastuvõtmist Rahvasteliitu käidi olukorra päästmiseks välja kava, et edaspidi kuuluvad Rahvasteliidu juurde ka assotsieerunud ehk

<sup>61</sup> J. M. Cooper (viide 15), lk 48–54.

<sup>62</sup> T. J. Knock (viide 6), lk 259.

mittetäieõiguslikud riigid.<sup>63</sup> Viimased ei pidanud saama hääleõigust ja seega oleks täisliikmed vabanenud kollektiivse julgeoleku kohustusest Balti riikide suhtes. Järgnevalt loodeti vähemalt Prantsusmaal, et kui USA ei ratifitseerigi Versailles' rahulepingut, siis Rahvasteliiduga ta ikkagi ühineb. Lootus püsis kuni presidendi-valimisteni novembris 1920 ja uue administratsiooni ametisse asumiseni 1921. aasta kevadel. Katsetest meelitada USA Rahvasteliitu või sõlmida temaga vähemalt poliitilis-sõjaline liit ei tahetud Euroopas edaspidigi loobuda. See lootus tõi kaasa Pariisi konverentsi tulemustesse ja Wilsonisse ikka veel uskuvate riikide vastuseisu Eesti astumisele Rahvasteliitu. Eestit nagu teisigi Balti riike ei tahetud ikka veel üleschitatava süsteemi osaks tunnistada. Lõpuks lepitati, et ideaal ei realiseerugi. Rahvasteliidust ei saanud kollektiivset julgeolekut tagavat institutsiooni, see toetus endist viisi jõudude tasakaalu põhimõttele. Teatud prestiiži sinna kuulumine lisanis ja Eestil õnnestus 1921. aasta septembris saada Rahvasteliidu liikmeks.<sup>64</sup>

## Wilsoni vaadete pankrot – Colby noot

President Wilson ilmselt taipas pärast mõningast haigushoogudest toibumist, et tema poliitika on nurjunud. Kardetavasti ei suutnud ta juba mõnda aega administratsiooni tegevust kontrollida. Nii Poola kui ka Rahvasteliit olid rajatud tema jõulisel toetusel. Liitlased tunnistasid Poola maailmasõja sõdivaks pooleks ja tal võimaldati Versailles' rahule alla kirjutada ning seega saada Rahvasteliidu asutajaliikmeks. Rahvasteliit alustas tööd 1920. aasta jaanuaris ja pidi tagama rahu maailmas, aga juba aprillis algas sõda Poola ja Nõukogude Venemaa vahel, mis sama aasta septembris laienes Poola pealetungiks ka Leedu vastu.<sup>65</sup>

Wilsonil oli keeruline uutele sõdadele mitte tähelepanu pöörata, eriti ajal, mil Punaarmee lähenes Varssavile ning ähvardas jõuda Berliinini. Tema reageerimist ootasid Euroopa riigid, aga eriti USA saadik Poolas Hugh Gibson.<sup>66</sup>

<sup>63</sup> A. Getachew. *Worldmaking after Empire: The Rise and Fall of Self-Determination*. Princeton 2019, lk 39–41.

<sup>64</sup> Suurepäraselt ülevaadet Eestist Rahvasteliidu liikmena vt V. Made. *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919–1946*. Tartu 1999.

<sup>65</sup> A. Senn. *The Great Powers: Lithuania and the Vilna Question, 1920–1928*. Leiden 1966, lk 47–48; T. Balkelis (viide 50), lk 148–149.

<sup>66</sup> G. Schild. *Between Ideology and Realpolitik: Woodrow Wilson and the Russian Revolution, 1917–1921*. Westport, Connecticut, London 1997, lk 118–125.

Veel enam läksid presidendile korda lähenevad valimised. Need olid Wilsoni arvates kujunemas omapäraseks referendumiks tema ja Rahvasteliidu poliitika teemal. Venemaa küsimus oli aga täiesti lahenduseta. Pariisist lahkumise järel ei olnud ta ligi 14 kuu jooksul Venemaa, enamlaste ega ka piiririikide kohta sõna võtnud. Võimalik, et ta uskus oma terviseprobleemide tõttu ikka veel ennustusi, et enamlased kukutatakse kohe sisemistel põhjustel ja probleem laheneb ise- enesest.

Nüüd oli Wilson sunnitud taas Venemaa teemal esinema, aga ta oli kaotanud oma mõtte värskuse. Paraku ei olnud ka tema uus riigisekretär Bainbridge Colby valmis aitama. Colby oli Wilsoni kuulekas abiline, aga välispoliitikas üsna kogenematu. Nii ei olnud 10. augustil 1920 avaldatud nn Colby noot mitte riigisekretäri või presidendi enda toodang. Colby nooti on hiljem nimetatud koguni doktriiniks, mis määras kindlaks ametliku, Riigidepartemangu suhtumise Nõukogude Venemaasse ja ka Balti riikidesse, st nende *de jure* mittetunnustamise.<sup>67</sup> Tegemist oli ühtlasi loobumisega senisest rahvaste enesemääramise põhimõttest. Noodis kinnitati, et USA on nõus *de jure* tunnustama vaid nende riikide Venemaast eraldumist, mis olid kunagi sellega jõu abil liidetud. Eesti ja Läti protestisid pikemate nootidega, milles muu hulgas tõestati, et needki alad ühendati Venemaaga jõuga.<sup>68</sup> Oluline seisnes aga hoopis muus.

Enesemääramise argumendi asemele esitas Wilsoni administratsioon ajaloolise õigustuse. Tegemist oli teoreetilise, Ida-Euroopa reaalsel olukorda eitava ideoloogilise konstruktsiooniga. Noodi tegelik autor, sotsialistist teoreetik John Spargo ja vist ka Wilson ise lootsid ikka veel, et nad kaitsevad demokraatlikke ja Venemaa territoriaalse terviklikkusega seotud väärtusi ning suudavad selle skeemi abil ühendada kõik enamlusevastased jõud, sundides enamlasi vabatahtlikult võimust loobuma. Lausa kummaline oli seejuures katse tõmmata plaaniga kaasa Rootsi sotsiaaldemokraatlik valitsus eesotsas Hjalmar Brantingiga. Wilsoni ja Spargo arvates pidi just nimelt Rootsi kutsuma üles Colby nooti realiseerima. Branting keeldus, tuues muu seas põhjenduse, et valitsus soovib Eestit tunnustada.<sup>69</sup> Noodi vastu protestisid ka enamlased eesotsas välisasjade

<sup>67</sup> D. M. Smith. *Aftermath of War; Bainbridge Colby and Wilsonian Diplomacy, 1920–1921*. Philadelphia 1970, lk 56–57.

<sup>68</sup> Eesti valitsuse seletus. – RA, ERA.957.11.483.

<sup>69</sup> R. Radosh. *John Spargo and Wilson's Russian Policy, 1920*. – *The Journal of American History* 52/1965/3 (Dec.), lk 548–565.

rahvakomissari Georgi Tšitšeriniga. Moskva oli juba sõlminud rahulepingud ja seega juriidiliselt tunnustanud Eestit, Leedut, Lätit ning valmistus rahu-läbirääkimisteks Soome ja Poolaga. Wilson oli kaotanud ideoloogilise võistluse Leniniga enesemääramise õiguse teemal ja kaotas kohe ka presidendivalimistel.

## Tulemus

1921. aastaks oli selge, et unistus uuest korrast maailmas ei teostu ja äärmisel juhul võis veel loota, et on alanud üleminek ühelt jõudude tasakaalult teisele. Õnneks kestis see piisavalt kaua ja Eesti suutis oma elukõlbulikkust tõestada. USA *de jure* tunnustus Eestile, Lätile ja Leedule eristus teiste riikide vastavatest varasematest avaldustest. USA ei tunnustanud tegelikult uusi riike. Tunnustus anti valitsustele. Veelgi enam, Washingtoni 1922. aasta 28. juuli deklaratsioonis meenutati ühemõtteliselt, et Balti riikide valitsuste tunnustamine ei tähenda taganemist Venemaa territoriaalse terviklikkuse ja tema suveräänsuse tunnustamise printsiibist, mida USA oli järginud juba viimased viis aastat. Washingtonis ei peetud Eestit ega ka teisi Balti riike süsteemi osaks. Vaevalt usuti, et maailmas on kujunenud uus kord. Ameerika Ühendriikides töötas paremini loosung „tagasi normaalsuse juurde“. Rahvusvaheliste suhete puhul tähendas see endiselt arvestamist jõudude tasakaaluga ja riikide kui peamiste teguritega.

## Lõpetuseks

Esimese maailmasõja järel sattusid uued, tekkivad riigid mitmesse leeri. Kui Eestit Versailles' süsteemi ei võetud, siis Poolat on nimetatud just nimelt selle süsteemi saaduseks. Kui hoida kinni sõja järel kujunenud uue süsteemi või korra kuvandist, siis tuleks tunnistada, et neid tekkis mitu või oli Versailles' süsteem nii fragmentaarne, et tervikust rääkida ei ole asjakohane. Eesti oli pigem erand nende riikide seas, kes kasutasid oma riigi rajamisel ikka veel Wilsonile omistatavat enesemääramise printsiipi. Wilson ise ei pidanud seda Eesti suhtes kehtivaks. Eesti ei sobinud kuigi hästi ka tema uue diplomaatia ning tunnustuspoliitika osaks. Seega võiks kinnitada, et Hitleri-Stalini pakt sõlmiti 1939. aastal eeskätt Poola murdmiseks, Balti riigid läksid pelgalt kauba peale ja nad ei olnud süsteemi ohvrid. Eesti annekteerimiseks ei olnud vaja süsteemi lammutada isegi juhul, kui uskuda, et süsteem kestis ka 1939. aastal ja Eesti kuulus sinna.